Проведені дослідження свідчать про неузгодженість програм викладання безпеки життєдіяльності та охорони праці при підготовці бакалаврів економічного спрямування та післядипломній освіті фахівців, які не відповідають сучасним нормативно-правовим документам, що не дозволяє здійснити безперервне навчання кваліфікованих фахівців.

Для покращення підготовки фахівців з безпеки життєдіяльності, охорони праці необхідно продовжити роботу над створенням комплексної модульної програми безперервної освіти з урахуванням вимог нормативно-правових актів, адаптованих до європейських стандартів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Биков В.І. Удосконалення процесу викладання дисципліни «Безпека життєдіяльності» у вищих закладах освіти / В.І. Биков, О.С. Кожем'якін // Безпека життєдіяльності. – 2007. – № 5. – С. 38-39.
2. Гогіташвілі Г.Г. Основи охорони праці: [навч. посіб.]/ Г.Г. Гогіташвілі, В.М. Лапін,. – К.: Знання, 2008. – 302 с.
3. Державний реєстр міжгалузевих і галузевих нормативних актів про охорону праці: [за станом на 01.02.95]. – К.: Основа, 1995. – 222 с.
4. Іващенко В.П. Тематичний посібник з охорони праці та профілактики виробничого травматизму для керівників та працівників з охорони праці на підприємстві // В.П. Іващенко, В.Г. Розсоха. – К.: Фенікс, 2007. – 48 с.
5. Кобилянський О.В. Особливості організації самостійної роботи студентів при вивченні безпеки життєдіяльності / О.В. Кобилянський // Освіта Донбасу. – 2009. – №5(136). – С. 34-42.
6. Охорона праці: [навч. посіб.]/ За ред.. В.Кучерявого. – Львів: Оріяна-Нова, 2007. – 368 с.
7. Правила безпечної експлуатації електроустановок споживачів. – К.: Основа, 1998. – 380 с.
8. Правила будови електроустановок. Електрообладнання спеціальних установок. – К.: Укрархбудінформ, 2001. – 117 с.
9. Правила технічної експлуатації електроустановок споживачів // Офіційний вісник України. – 2006. – №41. – С. 227-386.

УДК 159.964.21:37.001:891

ГЕНЕЗИС ПОНЯТТЯ "КОНФЛІКТ" У ПСИХОЛОГО - ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Козич І.В., к.пед.н., ст. викладач

Запорізький національний університет

У статті аналізуються шляхи розвитку поняття "конфлікт" у філософських, психолого – педагогічних дослідженнях.

Ключові слова: конфлікт, протиріччя, конфліктна ситуація.

Козыч И.В. ГЕНЕЗИС ПОНЯТИЯ «КОНФЛИКТ» В ПСИХОЛОГО – ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье анализируются пути развития понятия «конфликт» в философских, психолого – педагогических исследованиях.

Ключевые слова: конфликт, противоречие, конфликтная ситуация.

Kozich I.V. THE GENESIS OF DEFINITION "THE CONFLICT" AT THE PEDAGOGICAL AND PHSYCOLOGICAL RESEARCHES / Zaporizhzhya national university, Ukraine

The article represents the analyses of the definition "the conflict" at the phylosophycal, pedagogical and phsycological researches.

Key words: the conflict, the opposition, the conflict situation.

Конфлікт поєднує у собі філософський, психологічний, соціальний, педагогічний і інші можливі аспекти конфлікту, тому що являється наслідком взаємодії індивіда з оточуючим середовищем.

Теорія і практика суспільствознавства відкидають ідею про розвиток соціальних утворень, структур, систем, у тому числі педагогічних, як безконфліктних. Протиріччя у своїх різноманітних проявах завжди виступали умовами для прогресування або регресування людського буття, тому що просте подолання або усунення перешкод цих протиріч значило б припинення руху і розвитку. Діалектика розглядає протиріччя як джерело розвитку, а конфлікт – останній випадок загострення протиріччя, одна із стадій протиріччя.

Мета статті – розглянути шляхи розвитку поняття "конфлікт" у психолого – педагогічних дослідженнях.

Аналіз літератури з проблеми дослідження показав, що конфлікт як розповсюджений феномен соціальної дійсності отримує своє трактування як у загальнонауковому, так і у галузевому аспектах.

Існують різні рівні розуміння поняття "конфлікт": життєвий – конфлікт як зіткнення, сварка, бійка; філософський – конфлікт як крайня форма колізії, як момент у розвитку об'єктивного протиріччя; соціально-етнічний конфлікт як гостра ситуація, результат зіткнення стосунків особистості і загальноприйнятих норм поведінки людей, соціальних груп, соціальних інститутів, суспільства взагалі; психологічний – конфлікт як зіткнення протилежних сторін, сил, інтересів, потреб, мотивів і установок [1]. "Війна", "сварка", "боротьба", "протиріччя", "конкуренція", "опозиція" називаються різними дослідниками (теоретиками і практиками) однаково – конфліктом. Необхідно також враховувати різне функціональне навантаження поняття "конфлікт" у різних наукових і практичних розробках.

Л.М. Цой виокремлює п'ять різних способів використання поняття "конфлікт":

Конфлікт "як те, що вже відбулося", стосовно до чого надбудовуються різні технічні утворення, доводячи фактичне зіткнення сторін до повної структури конфлікту. (Техніки ведення переговорів, посередництво, спостерігачі у конфлікті тощо.)

Конфлікт як прийом дослідника (аналітика). У даному випадку конфлікт розглядається як свого роду екран, який дозволяє виявити і побачити те, що є невидимим при нормальному стані справ. (Психоаналіз.)

Конфлікт як механізм, який штучно створюється організатором для інтенсифікації мислення й діяльності. (Засіб, який використовується у процесі колективних засобів вирішення проблеми.)

Конфлікт як засіб спеціалізації наукових предметів. (Міжособистісні конфлікти у психології.)

Конфлікт як об'єкт дослідження. Так, наприклад, конфліктні стосунки розглядаються у теорії ігор як приватний випадок гри [2].

Таким чином, ми можемо виокремити два різних підходи до конфлікту:

- з одного боку, конфлікт є засобом, за допомогою якого предметні професійні галузі розвивають власну діяльність і мислення;

- з іншого боку, розвиваються галузі дослідження і практики, які розглядають конфлікт як об'єкт або самостійно значуще утворення.

У зв'язку з цим нам здається необхідним простежити еволюцію донаукових і наукових поглядів на конфлікт.

Для того щоб стати перед нами у своєму сучасному виді, конфлікт повинен був пройти досить довгий історичний шлях, і кожне нове століття, кожна епоха привносили в це явище життя щось нове, щось особливе, тим самим усе більше урізноманітнюючи й ускладнюючи його.

А. Я. Анцупов визначає еволюцію конфлікту як поступовий, безперервний, відносно тривалий розвиток від простих до більш складних форм. Вона пов'язана з еволюцією психіки людини, яка розвивалася від несвідомого до підсвідомого, свідомості і надсвідомості [1, 56].

У первісних суспільствах, як нам відомо, примітивне знання існувало у нерозвиненому до поділу на галузі вигляді як «знання про все існуюче». Джерелом конфліктів у первісному суспільстві виступали нерозділені, контрастні явища людського буття протилежної спрямованості: «конкретний вчинок» – «ритуал»; «природне для людини» – «набуте у власному досвіді»; «життя» – «смерть»; «табу» – «потяг до чуттєвості», які ставили перед особою сувору альтернативу вибору: «або–або». У свідомості первісної людини були відсутні принципи поєднання цих протилежностей, ідеї згладжування гостроти протиріччя та інші думки стосовно зниження рівня конфліктності відносин між родом та окремим його представником [1]. Розглядаючи конфлікти у первісному суспільстві, необхідно підкреслити, з одного боку, їх примітивний характер, відсутність наукових здогадок, одноманітність засобів вирішення, а з іншого – важливу роль конфлікту у зародженні ідеї поляризму, бінарності, які ще не усвідомлювалися. Виникнувши з першими людськими спільнотами, конфлікти були повсякденними явищами і довгий час не були об'єктом наукового дослідження.

Розглядаючи еволюцію поняття конфлікт, необхідно зазначити, що розвиток цього поняття може бути підпорядковано певним етапам. Так, М.С. Міріманова вказує на такі основні етапи вивчення конфлікту: донауковий, або філософський; монодисциплінарний, тобто коли кожна наука самостійно досліджувала конфлікт; і міждисциплінарний, коли починаються спроби створення дисциплін, що комплексно досліджують конфлікт. Ці етапи охоплюють різні за тривалістю періоди. Донауковий етап – найбільш тривалий етап, що охоплює період від епохи античності і майже до кінця XIX ст., коли філософи прагнули зрозуміти, у чому сутність війн і їхню роль у житті людини й суспільства.

Перші дослідження цієї проблеми, що дійшли до нас, відносяться до VII–VIII ст. до н.е. Аналіз категорії "конфлікт" необхідно розпочати з ретроспективи філософських досліджень. Так, китайські філософи того часу вважали, що джерело розвитку всього існуючого складається із взаємовідносин притаманних матерії позитивних (янь) і негативних (інь) сторін, які знаходяться у постійному протистоянні і призводять до конфронтації їх носіїв. Погляди на проблему конфлікту відображені у багатьох моральних проповідях давньокитайського мислителя Конфуція. Він стверджував, що злобу і зарозумілість породжують нерівність і несхожість людей, що користь, прагнення вигоди, брехливість, лестощі заважають спілкуванню. Навпаки, корисними, на думку Конфуція, є вимогливе ставлення до себе, поблажливе ставлення до інших, шанобливе до вищих і старших, доброзичливість до простих і малих. Основне твердження Конфуція у тому, що необхідно платити за зло по справедливості, а за добро – добром [1, 11].

У Давній Греції погляди на конфлікт будувалися на основі філософського вчення про протилежності, їхню роль і виникнення речей.

В античних суспільствах знання щодо причин виникнення, природи конфліктів, способів їх замирення спочатку містилися у висловлюваннях, повчаннях, проповідях пророків і мудреців [1, 13].

Античні філософи розглядали конфлікти як найважливіший і необхідний атрибут громадського життя й розвитку.

Так, Геракліт вчив, що боротьба протилежних сил вічна, а протилежності віддзеркалюють непримиренність полярно спрямованих сил космічного масштабу. Конфлікти, за Гераклітом, носять всезагальний, космічний характер, їх замирення є тимчасовим явищем, а боротьба – вічною [1, 12].

Геракліту заперечував відомий історик і знавець військової справи Геродот, за яким універсальність конфліктів у суспільстві знімалася свідомим розумінням людьми негативних наслідків війн та міжусобних чвар [1, 25].

Демокрит звертав увагу на збройні конфлікти внутрішнього та зовнішнього типу і проголошував, що «міжусобна війна – зло для обох сторін, це однакове лихо для переможців і переможених». Заслугою Демокрита слід визнати виявлення ним економічного підґрунтя збройних конфліктів. Його супротивник за філософськими уподобаннями Платон розрізняв конфлікти між грецькими спільнотами та конфлікти між греками і варварами. Тому й збройна боротьба у Платона мала два значення – війна («полемос») між греками й варварами та «домашня сварка» («стадіз») як різновид громадянської війни. На відміну від Геракліта, який по суті виправдовував війну, Платон розглядав її як велике зло [3, 26].

Але не тільки війна потрапляє в поле зору античних філософів. Цікаві думки про конфлікт, пов'язані із державним ладом, можна знайти у Аристотеля, який стверджував, що держава є інструментом для примирення людей. Аристотель висловив низку думок щодо ролі конфліктів у житті людей. Він вчив, що джерело конфліктів – у відмінностях між людьми, причинами конфліктності є порушення справедливості у розподілі власності та почестей, але конфліктне зіткнення водночас примушує їх змінюватися і ставати більш справедливими і поміркованими [3, 26].

Враховуючи все вищевикладене, ми прийшли до висновку, що стосовно конфліктів у епоху античності завжди існували дві протилежні точки зору. Одна з них базувалася на вченні давньогрецького філософа Геракліта, який розглядав зіткнення і злиття протилежностей як джерело розвитку. Його вчення створило відповідну психологічну установку на сутність конфлікту, яка пізніше знайшла відображення у низці теорій. На відміну від нього Платон розглядав конфлікти як негативне явище і припускав, що принципово можливо вибудувати такі стосунки, коли конфліктам не тільки не буде місця, але й сам розвиток буде здійснюватися без боротьби і протиріч. Якщо простежити історію філософської думки з давніх часів і до нашого часу, то можна побачити, що ставлення до конфліктів головним чином підпорядковано точкам зору цих двох філософів.

Підсумовуючи все вищезазначене, можна стверджувати, що в античних суспільствах виникають перші наукові здогадки щодо ролі конфліктів у соціальному середовищі, визнання матеріальних та особистісних причин виникнення, але суб'єкт конфлікту ще був невиразний, а поняття динаміки і структури конфлікту не розглядалося взагалі. Нерідко конфлікт ототожнювався з боротьбою сил космічного масштабу та вважався у суспільстві неминучим. Із робіт філософів античності стає зрозуміло, як йшов розвиток соціальних відносин, як змінювалися оцінки у сприйнятті конфлікту і як

поступово на цьому шляху з'являлися передумови наукового розуміння конфлікту. На наш погляд, різноманітність думок провідних філософів того часу щодо конфлікту була провісником міждисциплінарного вивчення конфлікту у майбутньому.

В епоху Середньовіччя підґрунтям конфліктів вважалася протилежність між тілесним та духовним у людині, між двома "градами" – небесним та земним. Характеристика поняття конфлікт у епоху Середньовіччя ще мало чим відрізняється від трактування поняття у попередні історичні епохи. Ми так само бачимо мотив боротьби протилежностей, але вже на релігійному підґрунті, незмінним залишається і патріархальний уклад життя у середньовічній родині, але як вже зазначалося міра суб'єктності особистості зростає і прямо пропорційно зростає кількість конфліктів, звідси і виникнення такого явища, як інквізиція, незліченні катування і страти тих, хто намагався відстоювати свої погляди.

Таким чином, важливою особливістю ідей про конфлікт у епоху Середньовіччя була їхня релігійна спрямованість.

Складні і суперечливі оцінки конфліктів дала епоха Відродження – період інтенсивного культурного і ідейного розвитку держав Західної і Центральної Європи, перехідний від Середньовіччя до Нового часу. У епоху Відродження відбувається частковий поворот до особистості людини, підкреслюється її цінність і тим самим розглядається конфлікт як власне феномен людських стосунків.

У той час з різким осудом соціальних зіткнень і збройних конфліктів виступали такі відомі гуманісти, як Т. Мор, Еразм Роттердамський, Ф. Рабле, Ф. Бекон.

Отже, епоха Відродження вклала у трактування поняття конфлікту нові характеристики, і взагалі знаменується як епоха звернення до людської особистості, її почуттів, прагнень, що втілювалось у літературні, наукові, мистецькі пам'ятки цієї епохи. Слід підкреслити, що головне, на що необхідно звернути увагу при аналізі цієї історичної епохи, це конфлікти в людських стосунках.

У Новий час увагу мислителів привернули соціальні конфлікти, які супроводжували динаміку розвитку суспільства.

В епоху панування буржуазних відносин мислителі приділяли головну увагу конфліктам між великими групами людей – соціальними класами, суспільними прошарками, а також між державами. Високий запал конфліктної взаємодії випливав з протилежності та непримиренності позицій цих великих суб'єктів, а розв'язання конфліктів було віднесене до прерогатив держави.

Звернемося до сучасних філософських положень про конфлікт. У філософії цю проблему почали активно вивчати у 50-60 роки XX століття. На початку 50-х років філософи визначали конфлікт як взаємодію двох об'єктів, які мають несумісні цілі і засоби їх досягнення.

Конфлікт у філософії – категорія, що відображає стадію (фазу, форму) розвитку категорії "протиріччя", коли існуючі у протиріччі протилежності перетворюються у крайні протилежності (полярність, антагонізм), досягаючи моменту взаємозаперечення один одного і зняття протиріччя [4].

Категорія "конфлікт" з позиції загально-філософського метода розглядається філософами у рамках діалектично-матеріалістичного підходу [4].

Як відмічає Л. А. Петровська, кожен конфлікт з позиції діалектики обумовлено об'єктивними детермінантами, і, у першу чергу, об'єктивними протиріччями (I детермінанта). Сторони протиріччя опиняються учасниками об'єктивної конфліктної ситуації (II детермінанта). Із усвідомленням протиріч конфлікт стає реальністю, оскільки сприйняття ситуації як конфліктної (III детермінанта) і народжує відповідну дію. З цього виходить, що конфлікт може бути не тільки об'єктивним, тобто реально існуючим, але й суб'єктивним, вигаданим, уявним, сприйнятим таким чином [6, 137].

У рамках діалектики цікавим є науковий підхід "бінарних опозицій", розроблений В. А. Яковлєвим. За своїм змістом це поняття наближене до категорії "діалектичне протиріччя" і виражає процес становлення протилежних і в той же час взаємодоповнюючих сторін і тенденцій людської культури. Це поняття було розроблено у ході розвитку конкретних наук і поступово набуває статусу метанаукового поняття. Його головна відмінність від категорії діалектичного протиріччя заключається у тому, що фіксується лише етап прояву відмінностей і їх визрівання, але не розглядається стадія перетворення їх у протилежності, а тим більше стадія їх зняття. Таким чином, принцип "бінарності" відбиває тільки певну частину принципу протиріччя. За допомогою "бінарних опозицій" здійснюється першорядне упорядкування вихідного емпіричного матеріалу, що, вочевидь, є першочерговим на сучасній стадії вивчення процесу розвитку конфлікту. Виокремлення визначених рівнів дії "бінарних опозицій", створення їх первинної класифікації – це необхідний, на наш погляд, крок у розумінні діалектики конфлікту у соціально-педагогічній діяльності соціального педагога [4].

Таким чином, філософи розглядають конфлікт як одну із стадій загострення, а саме: за визначенням філософської енциклопедії, як "граничний випадок загострення протиріч", "певну об'єктивацію взаємодії

неідентичних елементів". Філософська категорія "конфлікт" стає еквівалентом ключової категорії діалектики – "протиріччя". Конфлікт складається з таких самих ступенів прояву, що і протиріччя: тотожність, відмінність, поляризація, зіткнення, протилежність, суперечливість, антагонізми сторін.

Німецький філософ-ідеаліст і соціолог Г. Зіммель, називаючи конфлікт "суперечкою", вважав його психологічно обумовленим явищем і однією з форм соціалізації [4, 27]. Г.Зіммель визнавав, що конфлікт у суспільстві неминучий і вважав однією з його основних форм протиріччя між індивідом і суспільством. Г.Зіммель виявляв зацікавленість до більш широкого спектру конфліктних явищ, описуючи конфлікти і між культурами, і між етнічними групами, і між різними поколіннями людей, і між чоловіками й жінками тощо. Конфлікт, за Г.Зіммелем, не завжди і не обов'язково призводить до руйнувань; навпаки, він може виконувати найважливіші функції збереження соціальних відносин і соціальних систем. Г.Зіммель сформулював уявлення про позитивні функції конфлікту. На думку філософа, долаючи конфлікти, люди вчаться жити у згоді один з одним. Конфлікт розряджує емоційну напругу у стосунках людей. Він стверджував, що скоріше необхідно боятися індиферентності і байдужості людей, а не спроб з'ясувати стосунки, навіть у конфліктній формі [7, 27].

Л. Козер кваліфікує конфлікт як засіб адекватного пристосування соціальних норм до обставин, що змінилися, тому що конфлікт усередині групи сприяє формуванню і твердженню нових соціальних норм або обґрунтуванню попередніх. Він відмічав не тільки руйнівний, але й конструктивний зміст конфлікту [7, 29].

Німецький соціолог Р. Дарендорф багато уваги приділяв суспільно- політичним аспектам розвитку конфлікту. Він запропонував конфліктну модель суспільства, яка завжди перебуває у процесі змін, має тенденції до згоди і до протиріч і передбачає насильство одних над іншими [7, 30].

Таким чином, конфлікт є складовою частиною розвитку суспільства. У одних умовах конфлікт стимулює самоорганізацію системи, сприяє гармонізації стосунків за рахунок звільнення від негативу, досягненню цілей ефективними засобами. І навпаки, у інших випадках призводить до нестабільності, дезорганізації, розладу системи. Конфлікт передбачає боротьбу.

Дослідження конфлікту на рівні індивіду безперечно пов'язано з вивченням психологічних особливостей людини. Психологічні дослідження конфліктів представлені у дослідженнях З.Фрейда, А.Адлера, Е.Фрома, К.Хорні, Е.Еріксона, К.Юнга про внутрішньо особистісні конфлікти. Вважаємо за необхідне відзначити представників двох російських психологічних шкіл: Красноярської (Б.І.Хасан, П.А.Сергоманов, А.В.Дорохова) і Санкт-Петербурзької (Н.В.Гришина, С.М.Ємельянов).

Слід зазначити, що психологічна традиція вивчення конфліктів є найбільш розвиненою з усіх наукових дисциплін, що вивчають конфлікти. Про це свідчить постійний довготривалий інтерес психологів до конфлікту, а також різноманітність теоретичних та практичних робіт на цю тему.

Конфлікт у психологічному контексті трактується як зіткнення несумісних бажань партнерів по спілкуванню, коли задоволення прагнень однієї сторони загрожує зачіпанням інтересів іншої сторони. Якщо перепони до задоволення різноманітних бажань є джерелами, першопричинами конфліктів, то важкий характер, погане самопочуття, настрій, необізнаність у психології людини, невміння спілкуватися – провокуючі фактори. Однак, крім цього, особистісні недоліки нерідко виступають основною причиною зіткнення.

Серед психологів XX століття особливе місце належить австрійському доктору Зигмундові Фрейду. Пов'язано це з тим, що його роботи освітили корінні питання внутрішнього світу особистості, її спонукань і переживань, причин щиросердечних надламів, ілюзорних уявлень людини про саму себе і оточуючих. За Фрейдом, людина знаходиться у стані постійного зовнішнього і внутрішнього конфлікту з навколишнім світом у цілому. "Конфлікт... – у психоаналізі споконвічна і постійна форма зіткнення протилежних принципів, потягів, амбівалентних прагнень тощо, у яких виражається суперечливість природи людини" [7, 149].

Отже, З. Фрейд є одним з перших психологів, хто звернув увагу на внутришньоособистісні протиріччя, а також вказав на необхідність шукати причини міжособистісних конфліктів у сфері несвідомого. За З. Фрейдом, конфлікт – це важливий конструкт психоаналітичної концепції, ключ до розуміння психічної діяльності людини.

На противагу З. Фрейду А. Адлер не визнавав його концепцію. Він виходив з того, що особистість за своїм змістом є соціальною істотою. З точки зору А. Адлера, головним фактором при формуванні особистості є прагнення влади й потреба компенсації комплексу неповноцінності. А. Адлер розробляв теорію комплексу неповноцінності як причину внутрішньо особистісного конфлікту [7, 45].

К. Юнг, досліджуючи проблему особистості, зосередив свою увагу на аналізі "душі сучасної людини". Він зазначав, що сучасна людина завжди одинока, її душа зазнала великих історичних потрясінь, і тому вона стала такою невпевненою, а технічний прогрес постійно веде до катастроф. Душа сучасної людини,

на його думку, перебуває у безперервній боротьбі протиріч зовнішнього й внутрішнього світу, що визначає існування постійного внутрішньо особистісного конфлікту [7, 236].

Е. Фромм, звертаючись до проблеми внутрішньо особистісного конфлікту, відзначав, що у психіці людини має місце конфлікт двох начал: життя та смерті. Окрім того, він вбачає причину внутрішньо особистісного конфлікту у розриві людини і оточуючого світу, у неможливості відчути єдність і тотожність зі своїми близькими і природою, у самотності людини, в обмеженості життя, у неможливості реалізовувати великі потенціали сили людини. Деструктивність характеру Е. Фромм розглядав як бажання руйнувати світ, щоб позбавитися почуття власного безсилля, як останню спробу не дати світові зруйнувати себе [7, 18].

К. Хорні вважала, що прагнення людини до безпеки і реалізація бажань є визначальними для внутрішньо особистісного конфлікту, а вирішується він шляхом вибору моделей поведінки і діяльності. На думку К. Хорні, внутрішньо особистісний конфлікт проявляється у таких стосунках: любові, прихильності людини до інших людей; стосунках, пов'язаних з оцінкою "Я"; пов'язаних із самоствердженням; з агресією; сексуальністю. К. Хорні розглядала внутрішньо особистісний конфлікт і як результат впливу на особистість різних соціальних факторів. Особливу увагу вона приділяла проблемі задоволення потреб особистості, а також тенденції до розриву між стимулюванням потреб у сучасному суспільстві і можливостями їх реального задоволення [7, 46].

Отже, виникнення внутрішньо особистісного конфлікту обумовлено психікою людини, її розвитком і змінами, а також наявністю взаємозв'язку внутрішнього світу людини і зовнішнього середовища, у якому вона реалізує власні потреби.

Варта уваги позиція представника Красноярської школи психології Б. І. Хасана. Конфлікт, на його думку, це вибір, конфлікт не існує як річ незалежно від нас. З ним не можна зіткнутися, як з іншою людиною, на нього не можна наштовхнутися, як на стінку, у нього не можна потрапити, як у темну кімнату тощо. Найбільш важливим у розумінні і описі конфлікту є його зв'язок з тим протиріччям, виразником якого він є. Власне кажучи, ця обставина і є головною, оскільки призначення конфлікту у тому, щоб представити протиріччя таким чином, щоб залучити ті ресурси у тому об'ємі і порядку, які приведуть його (протиріччя) до вирішення. Звідси – "Конфлікт – це такий спеціальний порядок взаємодії, який дозвозволяє утримувати єдність дій, що зіткнулися за рахунок процесу пошуку або створення ресурсів і засобів вирішення представленого у зіткненні протиріччя" [5, 27].

Конфлікт – це одна з необхідних атрибутивних сторін – характеристик кожної взаємодії, як зовнішньої, так і внутрішньої. Разом з цим, кожну взаємодію можна кваліфікувати як конфліктну. Усе залежить від того, чи важко її вирішити. Якщо взаємодія реалізується за відомими схемами і з автоматизованим залученням ресурсу який є, то її конфліктний аспект не фіксується. Він просто не потребує уваги, тому що такий конфлікт вирішується сам собою. Також не фіксується операціональний аспект іншої дії. Він виступає як умова цієї дії, але це не означає що її немає. Якщо ж для реалізації взаємодії необхідні якісь нові форми, а ресурс не задовольняє вимог даної взаємодії, ми фіксуємо її як конфліктну. Вона просто представлена нам своєю важкою стороною, яка потребує уваги і додаткових енергетичних затрат. Іншими словами, питання про появу феномену конфлікту пов'язано не тільки зі специфікою взаємних дій, але й з їхньою інтенсивністю. Існує така межа у зіткненні, коли взаємодія стає "видимою" і вимагає спеціального зосередження на собі. Цю видиму частину інтенсивної взаємодії зазвичай і називають конфліктом [5, 20].

Отже, конфлікт – це характеристика взаємодії, у якій дії, що не можуть співіснувати у незмінному вигляді, детермінують і замінюють одна одну, вимагаючи для цього спеціальної організації і енерговитрат у зовнішньому і внутрішньому плані. Разом з тим кожний конфлікт представляє собою актуалізоване протиріччя, тобто втілені у взаємодії конфронтуючі цінності, установки, мотиви. Можна вважати достатньо очевидним, що для свого вирішення протиріччя безперечно повинно втілитися у діях, у їх зіткненні. Тільки через зіткнення дій, буквальне і уявне протиріччя себе і показує [5, 25]. Тому ми можемо стверджувати, що призначення і позитивна функція конфлікту у тому, що через конфлікт ми маємо можливість вирішувати протиріччя нашого життя. Таким чином, структуру конфлікту становлять не тільки дії, що зіткнулися і змінюються, але й суперечливі підстави цих дій.

Проблема суперечностей і конфліктів педагогічного процесу і засобів їх вирішення стали предметом дослідження ряду вчених: Л.С. Виготського, П.П. Блонського, З.Г. Білоусової, М.О. Данилова, В.І. Загвязінського, І.Я. Лернера, О.М. Лукашенка, А.С. Макаренка, М.І. Махмутова, Л.І. Міщик, В.О. Сухомлинського, Н.О. Сорокіної, Н.Є. Щуркової та інших. Конфлікти, які виникають у процесі педагогічної взаємодії, у нашому дослідження ми будемо називати як "конфлікти, що виникають у галузі педагогічних стосунків", "педагогічні конфлікти" або "конфлікти, що виникають у освітньому процесі". Під освітнім процесом ми розуміємо єдність навчально-виховного, навчально-пізнавального процесів і самоосвіту.

Л.С. Виготський запропонував положення про те, що до рушійних сил розумового розвитку належать протиріччя між вимогами, які висуваються до учнів, і можливостями їх виконання. Процес розвитку дитини він розглядав як процес становлення, боротьби; "разом з тим у історію дитячого розвитку вводиться поняття конфлікту, тобто протиріччя або зіткнення природного і історичного, культурного і примітивного, органічного і соціального" [8, 292]. Дослідження Л.С. Виготського дають нове уявлення про діалектичний характер виховання і навчання: "Елемент протиріччя, внутрішнього подолання повинен завжди бути присутнім у кожному методичному прийомі, і виховання ніколи не може ігнорувати те, що перехід від примітивних до культурних форм поведінки завжди є зміною самого типу дитини". Таким чином, протиріччя виступають джерелом розвитку людини в ракурсі інтеграції індивідуальних біологічних факторів з факторами виховання і соціального оточення. Для кожного вікового періоду притаманні певні протиріччя, які ведуть до формування певних якостей особистості.

А.С. Макаренко стверджував, що життя розвивається у протиріччях і необхідно ясно розуміти, куди йде суспільний розвиток, ясно бачити, що у житті приречено на загибель, а що буде рости і розвиватися. Відмічаючи характерну особливість нашого життя, він вважав, що життя тому і прекрасне, що ми здатні боротися, тобто вирішувати конфлікти, сміливо йти їм на зустріч, боротися за покращення життя, за вдосконалення людини [9, 458]. Дослідник виділяв два шляхи вирішення педагогічних ситуацій – еволюційний і вибуховий. Перший шлях – поступове становлення особистості. При цьому він вважав, що у еволюційному порядку збираються, готуються якісь схильності, намічаються зміни у духовній структурі. Але для їхньої реалізації необхідні більш гострі моменти, вибухи, потрясіння, тобто є необхідним другий шлях. Якщо стосунки між особистістю і суспільством дефектні, зіпсовані у відправні точці, то "... еволюціонувати і розвиватися буде саме ця неформальність, і це буде тим скоріше, чим особистість сильніша, тобто чим більш активною стороною вона є у загальній картині конфлікту". Шлях вирішення цієї складної педагогічної ситуації А.С. Макаренко бачив лише у "... доведенні конфлікту до крайньої межі, до такого стану, коли вже немає можливості ні для якої еволюції, ні для будь- якої тяжби між особистістю і суспільством, коли питання поставлено руба: або бути членом суспільства, або піти з нього" [9, 458]. Цей конфлікт може виражатися у різноманітних формах: колективному гніві, наявності недовіри, здивуванні, ізоляції від колективу.

Дослідник стверджував, що вибуховий шлях – дуже болюча і педагогічно важка річ, але відмовлятися від неї не можна. Вчення А.С. Макаренка про еволюційний та вибуховий шлях вирішення важких педагогічних задач стає особливо актуальним у сучасних умовах, коли важко знайти таку сферу діяльності педагога, де б не загострювалися протиріччя і не виникали конфліктні ситуації [9, 459].

В.О. Сухомлинський підкреслював, що "вмілою виховною рукою" протиріччя залагоджуються, послабляються, невмілою – посилюються, загострюються, призводять до конфліктів і зривів. Називаючи конфлікти "підводними каменями педагогічного процесу", дослідник відмічає, що небажані конфлікти у процесі виховання приводять до деформації особистості дитини. В.О. Сухомлинський був прибічником безконфліктної взаємодії [7, 64].

Класифікацію суперечностей у своєму дослідженні дає В. І. Загвязінський: "Основні протиріччя навчального процесу – протиріччя між пізнавальними й практичними задачами, що висуваються логікою навчання і досягнутим рівнем знань, вмінь, загального розвитку, яке під час навчального процесу обов'язково повинно перейти у внутрішній план, перетворитися на протиріччя учення" [9, 180]. Іншу групу становлять протиріччя, пов'язані з відбором змісту, використанням методів, засобів, форм навчання. Своєчасне вирішення цих протиріч – рушійна сила навчання.

На думку В.І. Загвязінського, І.Я. Лернера, М.І. Махмутова та інших, вирішення важливих педагогічних проблем навчального процесу є не можливим без аналізу шляхів, засобів розвитку і вирішення відповідних протиріч. В.І. Загвязінський виокремлює два шляхи вирішення протиріч у навчальному процесі: перший шлях – шлях загострення, доведення протилежності до конфліктного стану; другий шлях – безконфліктний, гармонічний, який базується на попередженні конфліктів і на їх пом'якшенні. Завдання педагога полягає у тому, щоб виокремлювати протиріччя, які носять випадковий характер і провокуються суб'єктивними факторами: недостатньою ерудицією, педагогічними помилками, низьким рівнем культури і вихованості студентів, – і вирішувати їх якомога раніше.

Зазначимо, що на сьогоднішній день у вітчизняній педагогічній науці не простежується системи у вивченні взаємозв'язку явищ конфлікту, конфліктної ситуації і педагогічної ситуації, у деяких випадках відбувається їх злиття. Тому необхідно роз'єднати ці поняття.

Конфліктну ситуацію у педагогічному процесі визначають як ситуацію скритої боротьби членів колективу (групи), які мають різні мотиви і засоби вирішення проблеми і об'єктивно представлену у поведінці учасників. Членами колективу ми називаємо адміністрацію вищого навчального закладу, викладачів, студентів. Педагогічна ситуація визначається Н.В. Кузьміною як "реальна обстановка у навчальній групі і у важкій системі стосунків, яку необхідно враховувати при прийнятті рішення про засоби впливу на неї" [7, 213]. Виходячи з даного нами раніше визначення конфліктної ситуації, робимо

висновок, що педагогічна ситуація презентує початковий етап її розвитку і входить до латентної фази передконфліктної стадії конфлікту. Таким чином, педагогічна і конфліктна ситуація є елементами одного й того ж процесу, а саме розвитку конфлікту на передконфліктній стадії.

Також під конфліктною ситуацією розуміють об'єктивне сполучення різних обставин, що передують конфлікту й обумовлюють, як правило, несумісні вимоги до різних осіб (коли задоволення однієї сторони перешкоджає задоволенню іншої) [5]. На думку ряду дослідників у педагогіці, конфліктна ситуація передує власне конфлікту, її складовими є суб'єкт й об'єкт конфлікту з усіма їх відносинами і характеристиками (М. Р. Бітянова, Н. М. Вереникіна). Таким чином, конфліктну педагогічну ситуацію можна прийняти як сукупність об'єктивних і суб'єктивних умов, що виникають у шкільному соціумі, освітньому просторі вищого навчального закладу та створюють певну психологічну напругу, через що послабляється раціональний контроль суб'єктів спілкування й активізується їхнє емоційне сприйняття сформованих протиріч. Щоб конфліктна ситуація переросла в конфлікт, необхідний інцидент. Інцидент – це привід для конфлікту, конкретна обставина, що є «спусковим механізмом», що породжує розвиток подій. На думку М. Р. Бітянової, «інцидент – це ситуація взаємодії, що дозволяє усвідомити його учасникам наявність об'єктивного протиріччя в інтересах і цілях» [5]. Важко погодитися з подібним твердженням. Інцидент далеко не завжди є усвідомленим фактом. Він нерідко виступає як привід до конфронтації. Саме інцидент сприяє переходу конфліктної ситуації в конфліктну взаємодію. Останнє виявляється в поводженні суб'єктів у конфліктній ситуації. У зв'язку з цим можна говорити про культуру конфліктного поводження його суб'єктів, що полягає в грамотному вирішенні протиріччя, що лежить в основі конфліктної ситуації.

Таким чином, конфлікт у галузі педагогічних стосунків, як свідчать дослідження (Л.С. Виготський, В.І. Загвязінський, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський та ін.) у багатьох аспектах відрізняється від загальноприйнятого конфлікту і має такі особливості:

- різний особистісний досвід суб'єктів. Суб'єкти конфлікту у галузі педагогічних стосунків не рівні за рівнем розвитку. Педагог має більше життєвого досвіду, у педагога розвинута здатність до аналізу, осмислення ситуації, розвинуто емоційно-вольовий контроль;
- різниця у статусах. Суб'єкти конфлікту мають різний статус. Педагог має широкі повноваження через свій більш високий статус;
- педагог мимоволі виступає у кожній конфліктній ситуації у ролі "навчаючого", тому що кожна конфліктна ситуація виступає як особистісно- орієнтована ситуація, де студент набуває (мимоволі) досвід поведінки у конфлікті, досвід вирішування конфліктів. І від того, який приклад подасть педагог (конструктивний або деструктивний), залежить засвоєний студентом досвід, яким він буде користуватися у житті і своїй професійній діяльності;
- конструктивний конфлікт у галузі педагогічних стосунків – це додатковий фактор для розвитку як для викладача, так і для студента;

Таким чином, конфлікт у галузі педагогічних стосунків – це процес свідомого і неусвідомленого зіткнення поглядів, засобів поведінки, потреб членів колективу, групи, що потребує вирішення. Конфлікт виникає в педагогічному процесі як реальний вираз об'єктивних протиріч цього процесу. Він порушує звичний хід педагогічної взаємодії, може призвести до серйозних збоїв і зривів. Але разом з цим, і відкриває нові можливості для подальшого вдосконалення, вихід на новий рівень суб'єкт–суб'єктної, особистісно-орієнтованої взаємодії. Один і той самий конфлікт може відігравати негативну роль на одному етапі розвитку і позитивну на іншому, у інших обставинах. Подолання (вирішення) педагогічного конфлікту переводить субєктів конфліктної взаємодії на більш високий рівень особистісного і індивідуального розвитку.

Отже, було простежено генезис і еволюцію поняття "конфлікт" в культурно-історичному контексті, від глибокої античності до сучасності. З'явившись з першими людськими спільнотами, конфлікти були повсякденним явищем і довго не були об'єктом наукового дослідження, хоча окремі геніальні ідеї наявні у дуже давніх джерелах, що дійшли до нас. З часом змінювались умови життя, а з ними видозмінювалися і конфлікти. Не залишалося незмінним і ставлення до конфлікту.

Проаналізовано зміни у понятті конфлікт на кожному етапі історичного розвитку. Кожна епоха вносила щось своє у відтворення поняття конфлікт, в конфлікті відображалася історична стадія розвитку суспільства. Антична епоха залишила нам детальний опис війн і перші оцінки конфліктів такого роду. У епоху Середньовіччя і Новий час були спроби осмислити сутність цього явища. Ціла плеяда мислителів-гуманістів висловлювала свої уявлення про конфлікти, згубності їхньої ролі у розвитку людства, про усунення війни з життя суспільства і встановлення вічного миру.

Отже, розвиток конфлікту як соціально-психологічного феномену призвело до наступної зміни його характеристик:

– з часом зростає міра суб'єктності особистості і відбувається її виділення як окремого суб'єкта із спільності людей;

– змінюється об'єкт конфлікту (від "бою" за володіння чимось, що забезпечує елементарне виживання роду, до боротьби за моральні абстрактні ідеали);

– збільшується кількість способів вирішення конфлікту. Ключовим же в загальній еволюції конфлікту є право на конфлікт, надбане людиною як суб'єктом. І вже тепер не має значення, хто є партнером по конфлікту: інша людина чи держава, суспільство, окрема соціальна група або власне "Я" цього суб'єкта.

Вважаємо, що огляд поняття конфлікт (від античної цивілізації до сучасної) окрім теоретичного має і практичне значення, тому що воно може впливати і на сучасне уявлення про конфлікт. Встановлення зв'язку між тим, як трактували конфлікт у античні часи і тим, що вкладають у це поняття сучасні цивілізовані люди, показує нам, у якій мірі уявлення про конфлікт сучасної людини спираються на основу знань сьогодення, і у якій мірі наші знання про конфлікт спираються на первісні примітивні уявлення. На нашу думку, повернення до відправних точок у розвитку знань про конфлікт дасть можливість знайти нові підходи у тих випадках, коли здавалося б перед сучасною наукою стають нездоланні перешкоди. Зі всього вищезазначеного виходить, що поняття "конфлікт" виступає квінтесенцією філософського, психологічного, педагогічного, соціального і лінгвістичного підходів, тому що воно є результатом взаємодії індивіда із оточуючою дійсністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мириманова М.С. Конфликтология: Учеб. для студ сред. пед. учеб. заведений / М.С. Мириманова. – М.: Издательский центр.
2. Цой Л. Н. Конфликт как существенная характеристика социальных взаимодействий в условиях инноваций. От инновации к консервации: инноватор в практике / Л. Н. Цой. – Режим доступу : *http://www.conflictmanagement.ru/*
3. Цюрупа М. В. Основи конфліктології та теорії переговорів: Навч. посібник / М. В. Цюрупа. – К.: Кондор.2004. – 172 с.
4. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 741 с.
5. Хасан Б .И. Конструктивная психология конфликта / Б. И. Хасан. – СПб.: Питер,2003. – 250 с.: ил. – (Серия „Учебное пособие")
6. Петровская Л. А. О понятийной схеме социально – психологического анализа конфликта / Л. А. Петровская // Теоретические и методологические проблемы социальной психологии. – М.,1977. – С.131 – 142.
7. Гришина Н.В. Психология конфликта / Н.В. Гришина. – СПб.: Питер, 2002. – 464 с.
8. Выготский Л.С. Пробема сознания / Л. С. Выготский // Собр. соч. в 6 т.т. – Т.1. – М.: Педагогика, 1982. – 487 с.
9. Макаренко А.С. Методика организации воспитательного процесса / А.С. Макаренко. – Т.1. – М., 1984.

УДК 378.111

ДО ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ КВАЛІФІКАЦІЙ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ І ВІТЧИЗНЯНИЙ КОНТЕКСТ

Михайліченко М.В., к. пед. н., доцент

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова

У статті розкрито сучасні напрями діяльності державних інституцій щодо розроблення Національної структури кваліфікацій вищої освіти України, проаналізовано міжнародний досвід країн-учасниць Болонського процесу. Охарактеризовано сучасний досвід України щодо розроблення національної рамки кваліфікацій у контексті Структури кваліфікацій ЄПВО (2005) та Європейських